

Földes Gyula

Életrajz

Anyai nagyapámat úgy hívták, hogy Altman Ignác. Szent-Domonkoson [Heves vármegye] született 1879-ben. Vasúti fékezőként kezdte. Ebből kinőtte magát, főkalauzként halt meg. Azt hiszem, négy polgárija volt, de magasabb iskolai végzettsége nem. Viszont az volt a feltett szándéka, hogy az ő idősebbik lányából orvos legyen. És lett is. Altman Ignác feleségét úgy hívták, hogy Glatter Róza, ő Gyöngyösről származik. A nagyapámék több helyen éltek Magyarországon, mert a vasúti alkalmazottakat tették ide meg oda meg amoda. Voltak Dunaszerdahelyen, aztán Zsolnán, bár legnagyobb részt Pesten, Rákospalotán [Rákospalota 1950-ig önálló település volt, nem tartozott Budapesthez. – A szerk.] a MÁV-telepen. Nagyanyámról egy emlékem van, egy fénykép. Mosolygós, kerek az arca. Amennyire tudom, nem voltak nagyon vallásosak. Polgári ruhában jártak, Jom Kipur-t tartottak, széderestét is, Hanukakor gyertyát gyújtottak. Mást nem nagyon tartottak. Altman Ignác 1926-ban halt meg, a felesége 1936-ban.

Glatter Rózának volt egy testvére, Glatter József, aki mozdonyvezető volt. És kommunista lett. 1919-ben, a Kommün [lásd: Tanácsköztársaság] alatt igen magas beosztása volt – hogy pontosan mi, azt nem tudom. A nagyapám pedig nemhogy nem volt kommunista, de ráadásul legitimista volt [Legitimizmus – az 1920–1930-as években a Habsburgok visszatérését követelő politikai mozgalom. – A szerk.], ezért a politikán mindig összevesztek. Miután megbukott a Kommün, Glatter József lebukott, azt hiszem, 1920-ban. A szegedi Csillag börtönben volt fogva tartva. Az anyám meg a nagynéném – mert az anyámnak volt egy húga is – ugye vasutas lányok, nekik ingyen vasúti jegy járt, s jártak hozzá a Csillagba. A nagyapámnak nagy protekciója kellett hogy legyen, mert Glatter Jóska-t közben halálra ítélték, viszont a börtönben maradt. A nagyapám elkezdett kilincselni, hogy Glattert mégse akasszák föl, hiszen három gyereke van.. Ekkor a mozdonyvezetők összedugták a fejüket, hogy nehogy már közülük egyet kivégezzenek. Küldöttség ment Horthyhoz, hogy ez a szégyen mégse essék meg, és hogy kapjon kegyelmet. Ez meg is történt, mert életfogytiglant kapott, majd amikor a hadifogoly tiszteket kicserélték Magyarországon elítélt politikaikra, Glatter Jóska, a felesége meg a három gyerek elkerült Moszkvába. [Glatter József ferencvárosi mozdonyvezető, a Tanácsköztársaság alatt a MÁV osztályvezetői testületének tagja. A Tanácsköztársaság bukása után a főügyész elrendelte a letartóztatását, de vádemelési okok hiánya miatt később elengedték. A MÁV a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt felfüggesztette és fegyelmit indított ellene. 1920-ban kapcsolatba került a KMP Ideiglenes Központi Bizottságával Bécsben, és megszervezte a meggyilkolt, elítélt és internált vasutasok családjainak segítségét, valamint kommunista lapok és propagandaanyagok Magyarországra szállítását és terjesztését. 1920 szeptemberében több társával együtt letartóztatták, és a budapesti büntető törvényszék

1920 októberében halálra ítélte. Az ítélet ellen az európai vasutasszervezetek és a szovjet kormány is erélyesen tiltakozott. A szovjet közbelépésre Horthy először kegyelemből életfogytiglanra változtatta az ítéletet, majd 1922-ben hozzájárult Glatter és mások Szovjetunióba távozásához, cserébe a Szovjetunió elengedte a magyar hadifogoly tisztet. (Gadanecz Béla: A magyar vasutas munkásmozgalom 232 old., 277-278 old.) – A szerk.] A vasúton összeismerkedtek egy fiatalemberrel, akit úgy hívtak, hogy Weinberger Zoltán, aki később mint Vas Zoltán lett miniszter. [Vas Zoltán: illegális kommunista, a Szovjetunió első ízben 1922-ben szabadította ki a börtönből (másodszor majd 1940-ben), 1922-1925 között élt először a Szovjetunióban, illegálisan hazatért, 1925-1940 között börtönben volt. 1945-1946: Budapest közellátási kormánybiztosa, majd polgármestere, 1949-1953: az Országos Tervhivatal elnöke, 1953-ig magas párttiszségek birtokosa. – A szerk.]

Amikor Magyarországon felszámolták az illegálisan szervezkedő pártot [lásd: Kommunisták Magyarországi Pártja], Moszkvában elővették Glatter Jósikát, s azt mondták, hogy a pártot újra kell szervezni. A legidősebb fiát, Glatter Endrét, aki akkor már huszonvalahány éves volt, illegálisan Pestre akarták küldeni a pártot újraszervezni. Azért nem az apját, mert az halálra volt ítélve. Erre a feleség, Nelli néni azt mondta, hogy ebből neki már elég volt egyszer, és otthagyták Moszkvát. Ez azért volt lehetséges, mert olyan lakásuk volt, amiért egy ismerős GPU-s, akinek lakásra volt szüksége nőülési szándéka miatt, szerzett útlevelet. 1926 vagy 1927 elején megérkeztek New Yorkba, majd onnan nem sokkal később elkerültek Kanadába. Az egész háborús idő alatt nekik az volt a legnagyobb nélkülözésük, hogy nem lehetett banánt kapni. Mindezt főleg onnan tudjuk, hogy Glatter Erzsi, a legfiatalabb gyerek, aki fodrász volt, 1965-ben vagy 1966-ban eljött Pestre a férjével, megkeresett bennünket a telefonkönyvből, mert azt tudta, hogy az anyámat hogy hívják. Tudott magyarul is, ő mesélte el ezt az egész történetet. Még annyi érdekesség ehhez, hogy a Tanácsköztársaság hatvanadik évfordulóján, 1979-ben megjelent az Esti Hírlapban egy cikk, hogy az évforduló alkalmával a Ferencvárosi pályaudvaron egy emléktáblát lepleznek le a munkásmozgalom jeles alakja, Glatter József tiszteletére. Én el is mentem megnézni. Nincs rajta se az, hogy mikor született, se az, hogy mikor halt meg – mert ugye erről nem maradt nekik adatuk. Elkezdtem röhögni ezen, mert akkor én már voltam Kanadában meg New Yorkban, tudtam, hogy Glatter mindenféle kommunista múlt ellenére a zsidó temetőben van eltemetve.

Glatter Erzsi, a lánya összeismerkedett a háború után egy Izsák Feri nevezetű zsidóval, aki Szatmárnémetiből került elő, és férjhez ment hozzá. Ő sem volt olyan ortodox, de azért tartotta a vallást. Nagyon gazdagok lettek. Izsák Feriéknek valami földjük volt itt Szatmárnémetiben. Ő 1946-ban kerülhetett Kanadába, s az első dolga volt, hogy neki saját földje legyen. Elkezdett földet venni. És ez bejött. Mégpedig azért, mert a kanadai-amerikai határ túloldalán, Detroitban a Ford gyárnak szüksége volt munkásokra, Kanadában pedig a munkaerő jóval olcsóbb volt. A Ford ott házakat kezdett építeni, és beköltöztette az alkalmazottait. Izsák Ferinek a földjét elkezdték megvenni.

Anyám testvére, Gizella vagy Giza 1904-ben született Dunaszerdahelyen, és Budapesten halt meg 1983-ban. Amikor született, a nagyapám Dunaszerdahelyen, illetve Pozsonyban [lásd: Pozsony város] volt a vasútnál. Giza néni négy polgárit [lásd: polgári iskola] végzett, ő nem óhajtott különösebben tanulni. Viszont kifejezetten szép nő volt, és mihamarább férjhez akart menni. Volt is neki három férje. Az első Horváth Ferenc volt, nem zsidó, a második Szántó Dezső, ő zsidó volt. Az elsőhöz az 1920-as évek végén ment hozzá, rövid ideig tartó frigy volt, a másodikhoz 1936-ban,

erről van valami emlékem. Nem tudom, mi lett velük. A harmadik férje Altman Károly, aki unokatestvére volt. Altman Ignácnak ugyanis volt egy testvére, akit Fáninak hívtak, s annak volt Károly a balkézről való gyereke. Azért volt Altman, mert az apáról nem tudunk semmit, hogy ki volt. Fáni állítólag feslett nő volt, azt hiszem, Pesten élt. Károly az első unokatestvére volt Giza néninek, de amíg a nagymama élt, nem engedte, hogy összeházasodjanak, mert az a hit talán még sok helyen most is, hogy az unokatestvér-házasság egészségtelen. Amikor a nagymamám meghalt, rögtön összeházasodtak, 1937-ben, azt hiszem. Akkor is csak polgári esküvő volt, s én ott voltam. Aszódon volt, mert Altman Károly autószerelő volt, és ott volt egy társsal közös műhelye.

Károlyról nagyon sok emlékem van. Barna, magas, jóképű ember volt, volt egy öreg Citroën kocsija. Kurblis volt. Az 1930-as években azért az nagy szám volt nekünk, gyerekeknek, hogy autóval mentünk kirándulni. A háborút megelőző években, tehát 1939-ben már Pesten is dolgozott. Rögtön behívták katonának, mert autószerelő kellett, aki vezetni tud, hogy zsidó-e, nem zsidó, az nem volt érdekes. Olyannyira, hogy ő még 1941-ben is rendes katonaként került Ukrajnába, nem munkaszolgálatosként. Amikor hazakerült 1941-1942-ben, tőle hallottuk a történetet, hogy a magyar katonaság hogy viselkedett ott a megszállásban. Hogy a csecsemőket a lábuknál fogva vágta a falhoz. Később se hívták be munkaszolgálatra, valahogy mindig mentességet kapott, gondolom, az autószerelő mestersége miatt.

Apám édesapja Friedman Lajos, aki 1866-ban született Sirokon. Nagyapa kárpitossegéd volt. Azt hiszem, önálló sosem lett. Az István út 20-ban lakott Budapesten. Élete végén velünk lakott a Teréz körúti lakásban. 1937-ben halt meg Budapesten, de ragaszkodott hozzá, hogy Gyöngyösön legyen eltemetve az ortodox temetőben. Apám anyja Klein Zsófia, nem tudom, ő hol született, de Budapesten, a Kozma utcában [a zsidó temetőben] van eltemetve. Őt én már nem ismertem, az 1930-as évek elején halt meg, a nagyapámat igen.

A nagyanyám apja Klein Móric volt, akinek sok testvére volt. Ezek között két érdekes személy van: az egyik Kellner Sándor – ő aztán magyarosította a nevét, sőt más címet is kapott: Sir Alexander Korda lett. Túrkevén született. A nemzetközi filmgyártás jeles személyisége, az apám volt is nála Londonban, 1939-ben. Neki volt két testvére – Zoltán meg Vince –, akik a Londonfilmhez kerültek. Zoltán is rendező volt, Vince meg díszlettervező. A „Bagdadi tolvaj”-t Korda Zoltán rendezte. Ennyit Kordáékról. Klein Móricnak pedig volt egy másik testvére, és annak is volt gyereke, több is. Köztük Klein Ottó. Van egy előneve is: Korvin. 1919-ben, a Kommünben népbiztos volt. Megfogták, kivégezték, kész. [Korvin Ottó (1894–1919): a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) egyik alapítója, a Tanácsköztársaság alatt a belügyi népbiztosság politikai osztályának volt a vezetője, megszervezte a tanács hatalom védelmi apparátusát, irányította a forradalmi terrort. Testvére volt Kelen József elektromérnök (1892–1939), szintén a KMP egyik alapítója. A Tanácsköztársaság alatt a szociális termelés népbiztosa volt, életfogytiglani fegyházra ítélték, 1922-ben fogolycseré révén került ki a Szovjetunióba. Magas állást töltött be, majd a törvénysértések áldozata lett. – A szerk.]

Nagyapám testvére volt Friedman Anna. A lánya Grossmann Mariska volt. Grossmann Nándornééknak, született Grossmann Mariskáéknak – mert az unokatestvérehez ment feleségül – Gyöngyösön volt házuk meg szőlőjük. 1918-ban vette meg ezt a házat Grossmann Nándorné, majd 1944-ben államosított zsidó vagyonná, 1951-ben pedig államosított kulák vagyonná. Aki közülük a családból megmaradt [a holokauszt után], 1949-ben elment Izraelbe. Mariska nénivel 1974-ben találkoztam. Netanján lakott, nem ismert meg, csak a lánya.

A nagyszülők szerintem négy polgári iskolát biztos végeztek, miután írni-olvasni tudtak. A nagypapa vallásos volt, mindig sapka vagy kalap volt a fején, otthon is. De szakálla, pajesza nem volt. Polgári öltözetben járt: nadrág, zakó, ing, nyakkendő. A háztartás kóser volt, de nem ortodox. Disznóhúst nem ettek, péntek este gyertyagyújtás volt, de sájtli meg a tfilinnel való reggeli imádkozás nem. A nagypapa nem az ortodox templomba, hanem a neológba járt, a Dohányba [lásd: Dohány utcai zsinagóga]. Bőjtölt is [Jom Kipurkor].

Apámnak egy húga volt. Friedman Erzsébetnek hívták. 1898-ban született. Skizofréniát kapott, felnőttkorában kezdődött. Friedman Erzsébetnek nagy bánata volt a férjhez menés, hogy most hogy lesz gyereke. Szép asszony volt a fénykép alapján, de beteg. Apám egy ismerőse összehozta egy fiatalemberrel, akit úgy hívtak, hogy Klein Jenő, az elvette feleségül, és lett is egy fiúgyerek. Az anyámék az anyja betegsége miatt adoptálták. Klein Endrének született, 1930-ban, az adoptálás után Földes Endre lett. Szüleimet Bandi is szüleinek tekintette, és a mai napig is úgy beszél róluk. Az édesanyja több helyen feküdt, Lipótmezőn is. Az elmebetegek a mai napig is, de abban az időben különösen, tébécét kaptak. A 16 meg 24 ágyas kórtermekben nem volt kellő felügyelet, egymást fertőzték. Ő is megkapta, és amiatt halt meg 1942-ben. Jenő bácsiról tudtuk, hogy Bandinak az apja, mert minden héten jött hozzánk Rákospalotáról, ahol lakott. De azt hiszem, azt azért nem akarta, hogy a gyerek nála legyen. Feltehetően látta, hogy a sógora jó anyagi helyzetben van. Azt nem tudnám megmondani, hogy Jenő bácsinak mi volt a foglalkozása. Valamikor 1943-ban újra megnősült. Aztán miután Rákospalota is gettósításra került [Rákospalota önálló község volt, nem tartozott Budapesthez, innen 1944 nyarán Auschwitzba deportálták a zsidókat. – A szerk.], elvitték őket és elpusztultak. Azt hiszem, Auschwitzba kerültek.

Az apám, Friedman Tivadar 1894-ben született Istenmezején, a Mátrának az északi oldalán, Pétervásárától olyan 15 km-re. Ez annyira pici hely, hogy amikor szükségem volt most a jóvátétellel kapcsolatos dologra, kiderült, hogy nincs is anyakönyvi hivatal. De Pétervásáráról nekem megvolt a születési bizonyítványom, mert egyszer az 1939-es választásnál ki kellett mutatni, hogy nem tudom, mióta élnek a felmenők Magyarországon, és akkor ez megvolt. [A „zsidók országgyűlési választójogi rendelkezésének végrehajtásáról” szóló, Teleki Pál által aláírt miniszterelnöki rendelet értelmében a választójogosultsághoz szükséges volt a születési bizonyítvány – mivel csak az 1867. december 31-e után születettek szavazhattak –, a szülők, nagyszülők házasságlevele, hitelt érdemlően arról, hogy 1867 óta Magyarországon élnek, és a „lakásbizonylat”, amivel az adott személy igazolta az állandó Magyarországon lakás tényét. (Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország. In Földes György-Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. 184–185 old.) – A szerk.] Én Istenmezején nem voltam soha. Pétervásárán igen, az járási székhely most is.

Apám 18 éves korában leérettségizett, és belépett az Angol-Magyar Bankba. Földesre magyarosított, amikor a bankba került Fiumében. Ez 1912 körül lehetett. [Az Angol-Magyar Bank 1920 májusában alakult meg, úgyhogy valamilyen másik bank alkalmazottja lehetett. – A szerk.] Nem várták ezt tőle el, csak úgy magyarosított. Valószínűleg azért, mert a banknál jobban hangzott a dolog. Egészen addig ott dolgozott, amíg ki nem tört a háború 1914-ben. Akkor, vagy utána, hogy ne kelljen katonának bevonulni, fölkerült Pestre, és attól kezdve alkalmazott volt itt az Angol-Magyar Banknál, majd egy-két évvel azután, hogy összeházasodtak az anyámmal – ami 1927-ben volt –, a bank egy leányvállalatához, a Magyar Kenderhez került mint hites könyvvizsgáló. A hites könyvvizsgálatot az 1930-as évek második felében kötötték vizsgához. Neki

megvolt a bizonyítványa erről. A vizsgabizottság elnöke egy bizonyos Antos István volt, aki a felszabadulás után a kommunista pártnak volt a pénzügyi szakértője, és pénzügyminiszter is volt, azt hiszem. [Antos István 1957–1960 között volt pénzügyminiszter. – A szerk.] Apámnak, mint egész családjának is, magyar volt az anyanyelve.

Anyámat úgy hívták, hogy dr. Altman Júlia. 1900-ban Gyöngyösön született, és 1970-ben Budapesten halt meg. Általános orvos és fogszakorvos is volt. Az Üteg utcai polgáriba járt, aztán a IV. kerületi községi leánygimnáziumban érettségizett. Az apjának, Altman Ignácnak eléggé jó kapcsolatai lehettek, mert ő azt mondta, hogy ő a lányát mégiscsak szeretné, ha orvosi egyetemre fölvennék. És tekintettel arra, hogy ő nem csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, ezért 1919 őszén anyám bekerült az egyetemre. 1924-ben diplomázott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karán, később megszerezte a fogszakorvosi képesítést. Csoporttársa volt Németh László [író, 1901–1975], aki abban az időben igencsak antiszemita volt, ennek megfelelően viselkedett is. Voltak az egyetemen zsidók, de nem túl sokan. Anyám évfolyamtársai közül csak egy bizonyos Neumann Sáriról tudok, aki egy rabbi lánya volt, s az apja szintén azt akarta, hogy orvos legyen. Anyám mondott olyasmit, hogy a neve alapján pikkeltek rá, meg rosszabb feltételekkel mehetett egyes vizsgákra. Az egyetem mellett dolgozott is, például libát tömött. Volt, hogy úgy tanulta az anatómiát, hogy közben tömte a libát.

Amikor az egyetemen végzett, akkor nem rögtön Pestre került, hanem szokás volt, meg lehet, hogy előírás is, és el kellett mennie vidékre körorvosnak. Nyírbátor mellé, Vajára került. Ott volt neki egy lovagja, keresztény fiú volt, egy évfolyamtársa. De abból nem lett semmi, nem volt komoly. Aztán anyám fölkerült Pestre, a József utcában volt a börtönöknek egy fogorvosi rendelője, és odakerült.

Anyám meg apám a[z anyai] nagyapám halála után, 1927-ben házasodtak össze. Nem tudom, miért, de Rákospalotán esküdtek. Megvan a házassági anyakönyvi kivonat, és azon az szerepel, hogy a polgári házasságkötés helye Rákospalota. Tudomásom szerint nem laktak soha Rákospalotán. Rabbi előtt a [budapesti] Bethlen téren, Schwartz Benjámin előtt esküdtek, mert az István út viszont oda tartozik, oda jártak. Anyám 1933-ban szült.

Egész életükben bérlakásban laktak, és ezt a mostanit leszámítva én is. Mielőtt én megszülettem volna, a Király utca 82-ben laktak. Ott két szoba volt, az ablakok a Csengery utcára néztek. Onnan azért költöztek el a Liszt Ferenc térre, mert nagy cirkuszok voltak abból, hogy a ház mellett működött egy kocsmá, a részegek rajcsúroztak, az anyámék meg vödörrel öntötték le őket. Én még a Liszt Ferenc tér 4-ben lévő lakásba születtem. Egy kisebb lakás volt, s az apám úgy gondolta, meg a nagypapa is, hogy nagyobb lakás kell, s a környéken nézett volna egyet. Ajánlották neki a Teréz körút 6. alatti lakást, ami akkor már hónapok óta nem volt kiadva. Azért nem, mert a lakásban lakott egy prostituált, akit a barátja megfojtott. Ennél fogva nem nagyon akartak odaköltözni az emberek. Apámat meg anyámat az ilyesmi nem nagyon zavarta, viszont olcsóbban megkapták a bérletet. 1934-ben költöztünk oda. A lakás ötszobás volt, benne az anyámnak a fogorvosi rendelőjével meg váróval, két előszobával. A rendelői praxis Földesné dr. Altman Júlia néven ment. A háztulajdonos egy bizonyos Sugár úr volt, agglegény. Nem volt szimpatikus ember. Volt egy randa kiskutyája, amit egy barátommal mindig üldözőbe vettünk csak azért, hogy a kutyát is bosszantsuk, meg a Sugár urat is. A házmesterrel, a Sárkány bácsival mindig csinálták a cirkuszt, hogy csend legyen, ne rendetlenkedjünk. Lift ugyan volt a házban, de jobb szerettünk lefele szaladni.

Az anyám, akire a nevelés egyébként is hárult, szigorú volt, pofonokat is adott. Példának okáért a következőért. 1937-ben lehetett, hogy Szálasi és a nyilas párt [lásd: nyilaskeresztes párt] megnyert egy választást [lásd: 1939-es parlamenti választások Magyarországon], és a körúton felvonulást rendeztek a nyilasok. Ez feltehetően nekünk nagyon tetszett, s a belső folyosón, ami a lakáson belül volt, a Bandival mi azt játszottuk, hogy „Kitartás, éljen Szálasi!” Az anyám meg éppen rendelt, és azt mondta a betegnek: bocsánat, de maradjon itt. Nyilván betette neki a nyálszívót, ő meg kijött, és kaptunk egy-egy hatalmas nagy pofont azzal, hogy ne ordítozzatok.

Volt gyereklányunk, akit úgy hívtak, hogy Bukó Ilonka. Főleg velünk foglalkozott, de házimunkát is végzett. Úgy került Pestre, hogy a szülei felküldték egy rokonukhoz, itt könnyebben tud majd megélni. Középfülgyulladás lett, amit nem kezeltek kellőképpen, így a Pesti Izraelita Hitközség Alapítvány közkórházába, a Szabolcs utcába került operációra. Nem volt persze zsidó, de a zsidó kórházban feküdtek keresztények is, nem is kevesen. Nálunk lakott 1943-ig, amikor is a Giza nénivel [anyja húga] valamin összevesztek, s akkor elment. Vénlány volt. Valami történhetett vele, amiről soha nem beszélt, 1944–1945-ben, az ostrom ideje alatt. Az oroszokkal valami balhé adódott. [Talán, mint oly sok magyar nőt, őt is megerőszakolták az orosz katonák. – A szerk.] 1946-ban visszajött, de már nem mint alkalmazott. Anyám igazolta neki, hogy gyermekgondozással foglalkozott, meg valami iskolát is végeztetett vele, s akkor csecsemőgondozó lett a Vas utcai kórházban, onnan is ment nyugdíjba. Lett lakása, és majdnem minden nap jött hozzánk látogatóba.

Amíg a nagyapám élt, a konyhában volt külön tejes meg zsíros rész. Volt két cseléd is, akik nem voltak zsidók, de be voltak tanítva, hogy ezt hogy kell tartani. Bár külön mosogató nem volt. Egy ideig volt külön szakácsné is, Mariska, aki szintén ott lakott velünk a Teréz körúton. A péntek esti két gyertyát nem mindig a sábesz bejövetele előtt gyújtották meg, mert rendelő is volt, anyám fogorvosi rendelője, és ha jött a páciens, akkor ott nincs helye annak, hogy bocsánat, most éppen gyertyát gyújtunk. Olyan se volt, hogy anyám pénteken korábban fejezte be a rendelést, mert ő rendelkezésre állt bármikor. Szombaton is dolgozott.

Bandi bár micvója 1943-ban volt. A bár micvóra Schmeltzer Izsák főtisztelendő úr [Érdemes figyelnünk a szóhasználatra. – A szerk.], a Barcsay utcai gimnázium hittanára készítette fel. Nagy vendégség volt utána nálunk a Teréz körúton. Legalább ötvenen, nemcsak zsidók, apám keresztény kollégái is. Volt, aki Jókait, a „Mégis mozog a föld” című könyvet hozta Bandinak ajándékba. Nekem is volt bár micvóm, 1946-ban, de csak azért, mert ragaszkodtam hozzá. Egy 13 éves gyerek azt gondolja, hogy a külsőségek is megerősítik őt a hovatartozásában. Engem is Schmeltzer főtisztelendő készített fel

A szüleim főleg magyar szerzőket olvastak. Az anyám és a nagynéném azt szokta mondani, hogy Jókai emlőin nevelkedtünk. Mert nagymama azt olvasta nekik „A kőszívű ember fiai”-tól „A magyar nábob”-ig, Kárpáthy Zoltánig. Én meg újságon nőttem föl. Akárhol vagyok a világon, az újságot meg kell venni. „Az Est”, a „Pesti Napló” meg a „Magyarország” járt, miután apám az Est-lapoknál is dolgozott az újság könyvelési részlegén. [„Az Est”: 1910–1939 között megjelenő politikai napilap, délutáni lap, kiadója Miklós Andor; 1919-től az Est-lapok – „Az Est”, „Pesti Napló”, „Magyarország” – egyike. A „Pesti Napló” (1850–1939), 1920-ban került Miklós Andor tulajdonába, reggeli lap, a két világháború közötti irodalom jelentős fóruma volt; a „Magyarország” (1893–1944) esti politikai napilap, 1918 után a polgári ellenzék lapja, 1920-tól az Est Lapkiadó Rt. adta ki. Az 1930-as években a népi írók sajtóorgánuma, 1939-től nacionalista kormánypárti lap. – A szerk.]

A szüleim szerettek a Monarchia különböző üdülőhelyein nyaralni. Divat volt akkoriban Marienbadba vagy Karlsbadba menni. Azt hiszem, évente jártak ilyen helyekre. 10 napig, két hétig maradtak ilyenkor. Minket Ilonkával, a gyereklánnyal hagytak. Sose mentünk együtt nyaralni, együtt csak a rokonokat mentünk meglátogatni, főleg Gyöngyösre, ahol 2-3 napot maradtunk ilyenkor. Nyaralni minket külön küldtek, két hétre. 6-7 évesen voltunk először, iskoláskorúak voltunk. 1943-ig még nyugodtan lehetett ilyesmit csinálni. Budán, a Mátyás király úton voltunk, egy nagyon komfortos villában. Voltak foglalkozások, egy hivatásos óvónő vezette, voltak sportversenyek, lehetett rajtuk díjakat nyerni. Gondolom, nem volt azért olcsó multság ez az üdültetés.

Gyerekkorunkban nyelvtanár jött, hetente kétszer, két-három évig, azt hiszem, és németet tanított. Hála Istennek, nekem zenét nem kellett tanulni, mert az anyám azt mondta, nem kínoznak vele, őneki sem volt valami nagy érdeklődése. Nekem olyan konyhanyelv maradt a német, Bandi pedig szerintem elfelejtette, viszont ő a franciát, angolt azért megtanulta. A gimnáziumban már angolt tanultunk, nem sokáig, utána pedig jött az orosz, nyolc évig, meg a latin.

A Barcsay utcai [Madách Imre] Gimnáziumban, ahová 1943-ban kezdtem járni, zsidó volt az osztály körülbelül több mint egyharmada. Eredetileg zsidó osztályt is szerveztek, a zsidótörvények miatt ide csak zsidó gyerekeket vettek fel. A német megszállás alatt [lásd: Magyarország német megszállása], 1944. áprilisáig jártunk elsőbe, aztán a zsidók kimaradtak. Én mentem még iskolába sárga csillaggal.

1944-ben Hevesből elvitték apám unokatestvérét, Rubinstein Józsefet, a feleségét, a két lányát meg azok gyerekeit. Egyvalaki jött vissza, az egyik lány, aki most Izraelben egy elmeógyógyintézetben van. Rubinstein József első világháborús hadirokkant volt, mert elvesztette az egyik szemét, és arany vitézségi érmet kapott. Ennek következtében ő bizonyos mentességet élvezett [mentesség zsidóknak], ami abban állt, hogy zsidó létére sörlerakatot tarthatott Hevesen. Amikor a háború után Böske néni visszajött, akkor ő, a lánya folytatta. Apám, aki elég világosan gondolkodott, 1944 áprilisában elküldött egy keresztény nőt Hevesre, hogy mondja meg Rubinsteinnek: küldje fel a két unokáját Pestre, mert úgy gondolta, hogy Pesten jobban megmaradnak. De az azt mondta, hogy nincsen igaza, mert a hitközségi újságban az volt, hogy nem lesz ott semmi bántódása. Holott a Pesti Izraelita Hitközség vezetése, élén Stern Samuval, pontosan tudta, hogy mire lehet számítani. Böske azért maradt meg, mert a hatéves kisfiát, akit Hertz Lalinak hívtak, a nagymama vezette kézen fogva, ő meg a csomagot vitte. A húga, Zila a karon ülő gyerekével ment, ennél fogva Mengele a bal oldalra küldte őket. [A koncentrációs táborokban megérkezéskor volt az úgynevezett szelektálás, amelyet SS orvosok végeztek. Az egyik oldalra küldték azokat – általában az időseket, gyerekeket, kisgyerekes anyákat, betegeket – akiket rögtön elgázosítottak, a másikkra a munkaképeseket, akiket munkatáborokba vittek kényszermunkára. Auschwitz-Birkenauban, ahova a magyar zsidók többségét vitték, attól függött, hogy melyik oldal jelenti az életet, és melyik a halált, hogy éppen melyik krematórium működött. Ha a 2-3-as krematórium, akkor a jobb oldal jelentette a halált, a bal az életet, ha pedig a 4-5-ös krematórium, akkor a bal oldalra állókat gázosították rögtön el, és jobb oldalra küldték a munkaképeseket. – A szerk.]

A Teréz körúti ház nem volt csillagos ház, ezért el kellett költöznünk abból a lakásból. A Jókai utcai ház, ahova költöztünk, a Foncière biztosítóé volt, a II. emeleten volt az irodájuk. Még akkor is,

amikor csillagos ház lett, 1944 júniusától. 1944. október végétől [lásd: nyilas hatalomátvétel] viszont a svéd követségi alkalmazottaknak volt a menedéke, diplomáciai védettség alatt, Raoul Wallenberg működése nyomán. A Jókai utcai lakás kisebb, háromszobás volt. Olyan kényszercsere volt ez. Az apám, az anyám, a testvérem, a nagynéném meg a nagybátyám, Károly lakott ott rajtam kívül. Amikor Wallenberg működött, akkor már túl sokan, legalább 20-25-en laktunk a lakásban. Ekkorra mi, a család egy szobába szorultunk vissza.

A házban maradtak keresztény lakók, akik nem mentek el – történetesen a házmester is. 1945. január 7-éről 8-ára virradó éjszaka a házmester „jótékony cselekedete” nyomán megjelent egy fegyveres nyilas társaság. Vagy ő szólt nekik, hogy itten vannak zsidók, jogtalanul, és egyébként is, hátha itt lehetne még valamit rabolgatni, miegyéb. Nem tudom. A lényeg az, hogy ezen az éjszakán megjelent ott pár nyilas. Én akkor voltam 11 éves. Az egész társaságot – már aki mozdítható volt, mert aki meg nem, azt agyonlőtték, ez már így szokott lenni – elvitték a Városház utca 14. szám alatti nyilas házba. Ez a Wallbergnek is a tudomására került, és megjelent a nyilas házban, így másnap átvittek bennünket a gettóba [lásd: budapesti gettó], az Akácfa utca 54. számú házba. Az apámat meg a nagybátyámat a Duna-partra vitték a rákövetkező napokban, és a Dunába lőtték őket. [1944 októbere, a nyilas hatalomátvétel után szabadon garázdálkodtak Budapesten, és sok zsidót kitereltek a Dunapartra, majd belelőtték a folyóba. – A szerk.] A holttest természetesen soha nem került elő. 1945. január 18-án történt meg a felszabadulás.

A gettó felszabadulásakor, január 18-án reggel jöttünk a Jókai utcába az Akácfa utcából. Sok mindent széthordtak, de a bútor érdekes módon békén maradt. Nem tüzelték el. Akkor már az oroszok nagyon közel voltak. Csak az ingóság tűnt el. A rádiót, ilyesmit, még májusban le kellett adni, de az olyanok, mint a ruhaneműk, eltűntek. Később, azt hiszem, azon a nyáron, egyszer a gangon az anyám fölnevezett a második emeletre, és ott fölismerte az egyik „kedves” lakótársan a ruháját. Ilyen azért volt. Lett abból egy kisebb csetepaté, ordítozás, aztán azt hiszem, visszaadta. Az ezüstdíszek, porcelán, ilyesmi részben megmaradt, az anyám fogorvos volt, elég nagy pacientúrája meg ismeretsége volt, odaadta másnak, és ha nem is teljesen, de később visszakapta.

A háború után, amikor kiderült, hogy senki nem él, anyám és a húga, Giza néni úgy döntöttek, hogy nem maradunk Magyarországon. Volt kapcsolat a Kanadában lévő Glatterékkal, akik hívtak is, meg nem is, tehát nem volt igazán komoly az a szándék. Megpróbálták akkor a cionistákat, Bandi benne volt egy cionista társaságban [lásd: cionizmus], amelynek két oszlopos tagja volt Hermann Pista [Hermann István (1925–1986), filozófus, esztéta, az MTA tagja. – A szerk.] és Heller Ági. 1946-ban összefogtak tizenvalahány gyereket azzal, hogy akkor induljatok el Palesztinába. Otthon pedig akkor még maradt valami arany, anyám odaadta Bandinak, aki akkor 16 éves volt. Majd ment a Giza néni is, de ő nem a cionistákkal, hanem az oroszokkal ment, valami közvetítő révén, teherautókon Ausztriába, de nem a szovjet megszállású zónába, hanem az amerikaiba. Az volt a szándék, hogy ők (Bandi és Giza) majd összetalálkoznak. Bandi a cionistákkal elkerült Brüsszelbe. De a sliách nagyon furcsa, inkább nem túl jellemes ember volt, mert azt mondta, hogy gyerekek, annyi pénz meg arany van nálatok, adjátok nekem oda, mert nálam jobb helyen van. Oda is adták, majd Brüsszelben a sliách meg a barátnője eltűnt. A 12-13 gyerek ottmaradt egyedül, pénz meg minden nélkül. A rendőrség megfogta őket, és bevitte a fogdába. Közben Giza néni Németországon keresztül elment Párizsba, mert az apámnak volt három unokatestvére, akik ott éltek, és ezt ő tudta. Azt is tudta, hogy őket Friedmannak hívják, de azt, hogy hol laknak, mit csinálnak, azt nem. Párizsban a menekülttáborban megkérdezte, hogy ismerik-e Friedman Imrét, és – mert azért van

szerencse is a világon – volt ott valaki, aki azt mondta, igen, ő tudja, hogy ki Friedman Imre. S elvitte hozzánk.

A három unokatestvér 1929-ben került ki Franciaországba. A háború alatt bujkáltak, Jóskát egy keresztény nő bújtatta, akit aztán elveszt feleségül. Nagyon helyes nő volt, megvan még most is, de gondolom, már idős lehet. Miklós bácsira is pontosan emlékszem, Imre bácsi pedig rendes szervezett kommunista volt. A háború után Jóska, a legfiatalabb taxizott Párizsban, Miklós bácsi, azt hiszem, nyugdíjban volt. Imre bácsi eredetileg bőrdíszműves volt, aztán partizán lett, és miután ottan nagyon aktívan részt vett a dolgokban, neki becsületrendje is volt, amit a Párizs felszabadítása körüli harcok miatt érdemelt ki. Szerzett utazási igazolványt magának, elment Brüsszelbe Bandiért, és elhozta Párizsba. Mindez 1946 őszén történt, ott volt Bandi, Giza néni is, akkor meg már eszük ágában nem volt Palesztinába menni, meg Kanadába se, hanem maradtak ezeknél. Párizsban a nagynéném szakácsnő lett egy zsidó menhelyszerűségen. Elég jól ment neki, még Bandit is tudta támogatni. Abból volt pénze, hogy fánkot sütött, meg valami mákos süteményt. A mákor annak idején nem ismerték mint ételt Franciaországban. Giza a virágpiacon vette, ahol madáreleségként árulták, és felhívta anyámat, hogy hogy kell mákos süteményt csinálni. És valami Purim ünnepségre csinált ilyen, és annyira ízlett a zsidóknak, hogy rendszeresen csinálnia kellett.

Bandi maradt Párizsban. A középiskolát kint befejezte. Jelentkezett kémia–fizika szakra a Sorbonne-on, de aztán közbejött egy dolog. Összeismerkedett egy lánnyal, aki zsidó volt, kommunista is, és az 1950-ben elvitte őt egy Tito-ellenes tüntetésre. És kit fogtak meg a tüntetésen a rendőrök? Bandit meg még két palit, és miután ők menekültek voltak, szépen bevitték őket a Santé börtönbe a tárgyalásig, de közben értesítették a hozzátartozó Giza nénit, aki csapat-papot otthagyt, és ment érte. Bandit két nap elzárásra ítélték, egyben kiutasították Franciaországból.

Közben Giza néni a zsidókkal összeveszett, mert azt mondták neki, hogy egy ilyen istentelen ember, aki ilyen csinál, mármint hogy tüntet, azt hagyni kell, hadd vesszen el. A nénémnek több se kellett, ilyen zsidók meg olyan ortodox vallásosak vagytok ti, otthagyt mindent, és visszajött Magyarországra. Így aztán 1950 augusztusában mind megjelentek Pesten. Giza néni könyvelő volt, el is helyezkedett, a Ganz Villamossági gyárban.

Bandi itt elvégezte az egyetemet. Bandi feleségét Krausz Ibolyának hívták, matematika–fizika szakos tanár volt, itt ismerkedtek meg az egyetemen. 1955-ben házasodtak össze. Aztán 1957-ben elmentek Montrealba. Bandinak nagyon jó ajánló volt, hogy angolul és franciául is perfekt volt, úgyhogy ő egy hét múlva már dolgozott. Az Ibinek ez egy kicsit később sikerült. Montrealban, a zsidó kórházban volt asszisztensnő. Amikor De Gaulle elérte, hogy Québec francia lett, 1966-ban azt hiszem, akkor a tőke elkezdett menekülni nyugat [az angol nyelvű tartományok] felé. [1967-ben a francia elnök, Charles de Gaulle québeci látogatása alkalmával szeparatisták nagy tömege előtt beszédet mondott, amelyben québeci útját Franciaország náciaktól való felszabadításához hasonlította, és kijelentette: „Éljen a szabad Québec!” A kanadai miniszterelnök elítélte De Gaulle beszédét. A beszéd azonban feltűzelte a québeci szeparatistákat, és egy évvel később megalakult a Parti Québécois, amely az 1970-es években jelentős erővé vált a kanadai belpolitikában. – A szerk.] Még előtte Ibi elvégezte a legelső computer-tanfolyamot, amit az angol nyelvű egyetem tartott Montrealban. Amikor a tanfolyamot elvégezte, magas állása lett a Northern Electric vezető telekommunikációs cégnél. Amikor viszont a tőke elkezdett menekülni nyugatra, akkor ez a cég is

áttette a székhelyét Torontóba. Ahol azóta is élnek, Bandinak is lett ott állása. A végén egy nagy gyógyszeripari cégnél lett kutatási igazgató. Úgyhogy őneki bejött a dolog. Egy fiuk és egy lányuk született, a fiúnak volt brisze. A körülmetéléssel különben egyáltalán nem értek egyet, elsősorban is azért nem, mert ez olyan visszavonhatatlan cselekvés, amihez talán annak is hozzá kellene járulnia, akin végrehajtják. Természetesen ez kizárt csecsemő esetében. A másik ok meg az, hogy egy barátom rokonát azért lőtték főbe 1944 decemberében Pesten, mert egy ismerőse felismerte, és a nyilasok meg levetkeztették, utána agyonlőtték.

Ibi apukája, anyukája elég vallásos emberek voltak. Nem voltak ortodoxok, de Vili bácsi, az apukája tartotta a vallást. Pestiek voltak egyébként, jártak templomba, böjtöltek. Az 1960-as években a lányuk után mentek. És ők tartották az ünnepet, amíg Vili bácsi élt. Bizonyos kóser alapdolgokat (is) megtartottak. Vili bácsi felesége, Emmi eredetileg zöldséges volt. Ő a mi családunkat nagyon utálta. Tulajdonképpen ez volt az oka annak is, hogy én 1970-ben nem maradtam ott, amikor kilátogattam. Emmi 1977-ben meghalt.

Második gimnáziumba 1945. májustól június közepéig jártunk egy nagyon csonka tanévet. Ötödikben választás elé állítottak minket, hogy mit akarunk tanulni: orosz vagy görögöt. A baloldali eszmék híveként mi úgy véltük, hogy klasszikus nyelvnek elég a latin, ami a felsőgimnáziumban benne volt a tantervben [A latin nyelv a nyolcosztályos gimnáziumban mind a nyolc osztály tananyagában szerepelt, a görög a humán gimnáziumok felső négy osztályában. – A szerk.], így természetesen az orosz választottuk. Az osztály meg is feleződött: a többség az orosz választotta, mert úgy gondolta, hogy nem kell a latin mellé a görög. Azért volt az osztályban aránylag több zsidó gyerek, mert a zsidók inkább ezt választották, illetve átjöttek máshonnan is az orosz miatt. Tulajdonképpen itt nem voltak antiszemita dolgok. Abban az időben legalábbis már nem. Mert előtte azért volt, a Monoki tanár úr, a tornatanár úgy pofozta főleg a zsidó osztályt, hogy fölállította a gyerekeket, és az egymás mellett állók fejét összecsapta. Schmelzter főtisztelendőt nem számítva zsidó tanárra nem emlékszem, hogy más is lett volna. Olyan, hogy legkedvesebb tanárom, nekem nem volt. Az orvosira is inkább csak anyám hatására kerültem.

Az elemi iskolából két kapcsolatom maradt meg. Az egyik Held Péter, most New Yorkban él, és 1939. szeptember 1-je óta vagyunk barátságban. Akkor kezdtük az iskolát, s aztán még ráadásul egy házban is laktunk. A másik Hollander Pali névre hallgat, most ugyancsak Amerikában él, egyetemi tanár, most már nyugdíjban van. Helddel együtt mentünk először kuplerájba 1948. október 6-án, amikor tanítási szünet volt. A Király utca 84-be, Madame Clarisse-hoz. Többször is voltunk, amíg be nem zárták a nyilvános házakat, Péter meg 1949-ben el nem ment. Az 1940-es évek végén teljesen bevett dolog volt, hogy fiatal fiúk kuplerájba járnak. Apám unokatestvére, Arnold bácsi, aki gazdag ember volt, adta rá a pénzt, száz forintot. [1946. augusztus 1-jén a teljesen elértéktelenedett pengő helyett vezették be a forintot mint új fizetőeszközt. Egy dollár 1945 júliusában 1320, novemberben 108 000, 1946 januárban 795 000, márciusban 1 750 000, májusban 59 milliárd, júliusban pedig 4 600 000 quadrillió pengőt ért. Az új árrendszert elszakították a világpiactól, kormányzati döntéssel a háború előtti árakhoz viszonyítva állapították meg a forint vásárlóértékét. Egy mázsa búza ára 40 forint volt. – A szerk.] Aztán jártunk kártyázni egymáshoz Szinetárral, Polgár Péterrel, Sommerral, Szabados Gyurival is – osztálytársaim voltak. Szinetár Miklós édesapja, Szinetár Ernő elmeorvos volt, a János kórház igazgatója. Polgár Péterből adószakértő lett.

A cionistákkal, a Heller Ági-féle társasággal elég rövid úton összeveszttem. Én például nyakkendő a mai napig is szívesen hordok, oda is nyakkendőben mentem, mire mondták, hogy ide márpedig nyakkendőben nem lehet jönni. Mondom, akkor csókoltatom. Ez 1947-ben vagy 1948-ban volt.

1951-ben kerültem az egyetemre. Nem akartak fölvenni, annak ellenére, hogy az anyám párttag [lásd: Magyar Dolgozók Pártja (MDP)], a Csengery utcai rendelőben pedig párttitkár is volt. Akkoriban volt az a „bölc” rendelkezés, hogy nem csinálunk orvosdinasztiát. De az egyik unokatestvére az anyámnak, Zádor Imre magas állásban volt az egészségügyi szakszervezetnél, jóban volt az orvosi egyetemi dékánnal, úgyhogy én minden további nélkül föl lettem véve az egyetemre.

Anyámat titkos szavazással választották meg párttitkárnak. [Munkahelyi pártszervezeteket 1950-től hoztak létre. – A szerk] Egyedülálló asszony volt, gyerekekkel, rajta volt a súlya az eltartásnak. Nem került magasabb kategóriába ezzel, de békén hagyták. Azt nem vették igazán jó néven, hogy a testvére meg a másik gyerek nem él Magyarországon, de a végén megbocsátották.

Az egyetemen volt antiszemita áramlat. Népi kollégista [lásd: népi kollégiumok] társaság volt az egyetem pártvezetősége. De az egyetemen sok zsidó tanár volt egyébként. A Rajk pert hittük is, meg nem is. Sejtettük, hogy valami nem stimmel, de igazából nem voltunk érintve. Nem foglalkoztunk azzal, hogy itt milyen nagyszabású becsapás zajlik.

Anyám 1954-ig folytatta a magánpraxist, aztán felszámolta, mert teljes, nyolcórás állásba ment, először a Csengery utcai rendelőbe, aztán Kispestre. Rákosiék alatt a rendelőt nem fenyegette veszély, nem államosították. Akinek bejelentett praxisa volt, avval nem csináltak az égvilágon semmit. Az Egészségügyi Szakszervezetnek persze anyám tagja volt, s 1945 óta a pártnak is. Rákosi aláírása szerepelt a tagkönyvében. Úgy vélte, hogy baloldali gondolkozású embernek a kommunista pártban van a helye. Hogy miért nem a szociáldemokrata pártban, azt nem tudom. Valószínűnek tartom, hogy ezért, mert olyan kollégái meg baráti köre volt, akik inkább a kommunista vonalhoz vitték. Volt az egészben némi ilyen elégtétel. Nem bosszúvágy, de az, hogy vissza lehet adni azt, amiben részünk volt. És erre inkább a kommunista párt volt alkalmas, vagy legalábbis annak látszott.

Nekünk az ég egy világon semmi bajunk nem volt se Rákosi [lásd: Rákosi korszak], se Kádár alatt [lásd: Kádár korszak], Kádár alatt pláne nem. Legföljebb annyi, hogy anyámnak nem vették túlságosan jó néven, hogy a másik gyereke nem él Magyarországon. De hát akkor, amikor Bandi visszajött 1950-ben avval, hogy kiutasították Franciaországból, akkor anyám írt Rákosinak egy levelet, hogy legyen a segítségére, hogy Bandi Rákosi-ösztöndíjat kapjon. Egy évig kapta, az egyetemre fölvtették minden további nélkül. Tehát nem lehetett azt mondani, hogy nekünk nagy bajunk volt.

Ami 1956-ot illeti [lásd: 1956-os forradalom], én magam láttam az Üllői út 26-ban, az orvosi egyetem földszinti vécéjében kiírva, hogy „Iccig, nem viszünk mi Auschwitzig”. 1956. szeptember 1-jén a Szabolcs utcai kórházban kezdtem a gyakorlatot, az első három hónap a sebészetben telt. Az október 23-át követő napokban a baleseti sebészetben voltam, és amikor 25-én a Kossuth Lajos téren volt az a tulajdonképpen mai napig sem tisztázott dolog [A Földművelési Minisztérium tetőteréből a tömegbe lóttak, minden bizonnyal rejtőzködő ávósok. – A szerk.], akkor nagyon sok sérültet hoztak be. Mindjárt ott halt meg a kezünk között egy ember, nekem az volt az első ilyen

élményem. Hozták be az embereket, ők meg meghaltak, úgyhogy én fogtam magam, otthagytam az egészet, és a Podmaniczky utcán végig szaladva mentem haza. Otthon is maradtam jó darabig, az anyám azt mondta, hogy „maradj a fenekeden”. Ő is otthon maradt.

1956 után ki se kellett lépni a pártból, egyszerűen kimaradt, aki akart. [Az MSZMP ekkor alakult, és megszűnt az MDP]. Anyám már nem lépett vissza. Én 1974-ben léptem be, amikor kicsit fel akarták javítani a pártot [lásd: MSZMP], s 1989-ig tag is maradtam. De azt előre megmondtam – akkor, egy évvel előtte [1973-ban] volt Izraelben a Jom Kipur háború, hogy szerintem a zsidók nem követtek el agressziókat. Azt mondták a kollégáim, ők is zsidók voltak, akik a belépést szorgalmazták, hogy ők is így gondolják, ez nem számít, ettől még beléphetek a pártba. Egyikük azt mondta korábban, hogy a belépés nem olyan, mintha egy társasutazásra jelentkezne az ember. Ugyanis előírás volt, hogy előzően jelentkezni kell. Semmiféle pártfunkciót nem vállaltam, sima párttag voltam. Minden évben a nyári szünet után, szeptemberben volt az első párttaggyűlés. Mindig az első sorba, az igazgató mellé ültem azon egyszerű oknál fogva, hogy ne aludjak el. Az igazgató, aki ugyancsak zsidó ember volt, ilyenkor megkérdezte tőlem, mikor van ünnep, mert akkor kimegy a temetőbe a szülei sírjához.

1979-ben a MÁV-kórházba kerültem, a nagyobb önállóság miatt. A MÁV-kórházban ugyanis történetesen megürült egy állás, elment nyugdíjba a főorvos. Kapcsolatokkal, végül is pályázat nélkül kerültem oda, a gyermekosztály vezetőjének. Pedig a kórház hagyományosan antiszemita kórház volt, korábban Horthy Miklós Kórháznak hívták. Velem annyi antiszemita eset történt, hogy amikor jött egy új sebész, azt kérdezte egy műtősnő: ez is vágott faszú? Erre mondtam, hogy nem, de én igen, úgyhogy most szíveskedjék az ajtón kívül fáradni. Én többet a köszönését sem fogadtam. Kétszer megpróbálta, én keresztülnéztem rajta

Izrael mint kivándorlás sosem merült fel. Anyámnak volt egy kollégája, az ő lánya vagy unokahúga elment Izraelbe a cionistákkal. A ciszjordániai határ közelében lelőtték. Aztán a Bandival kapcsolatos párizsi történet sem volt igazán nagyon szimpatikus a számunkra. De azért 1974-ben illegális módon jártam Izraelben. Úgy mentem, hogy voltak barátaim Zürichben, akik ott intézték a vízumot, amely egy nagy papírosból állt, hogy az útlevelemben ne legyen nyoma. Soha nem derült ki senki számára. Annak, hogy Svájcig kapjunk útlevelet, nem volt különösebb akadálya. Háromévente kaphattunk, miután az akkori barátnőmmel mind a kettőnknek maradt családtagja Magyarországon. Én akkor már a Szabolcs utcában voltam gyermekorvos, az É. pedig bőrgyógyász főorvos volt egy másik kórházban. A Szabolcs utcai kórházból képzelheti, milyen referenciát adtak, miután a társaságnak a nyolcvan százaléka zsidó volt. [Ez volt ugyanis a háború előtt a Zsidókórház. – A szerk.] A MÁV kórházban később már osztályvezető főorvos voltam, ott eszükbe nem jutott, hogy valami rosszat mondjanak. Énnekem visszautasított útlevelekérésem csak Izraelbe volt, 1967 előttről. Úgyhogy én akkor, 1974-ben már meg sem próbáltam, hogy én most kifejezetten Izraelbe akarok menni.

Az első feleségem V. Anna. A nagyapja rabbi volt. Apja is rabbi volt. Az apja elpusztult koncentrációs táborban, az anyja egy budapesti elitgimnáziumban volt tanár. Annuskával 18 éves korunkban kerültem össze, 1951-ben. Hétévi udvarlás után, 1957-ben kötöttünk házasságot. A Sportuszodában, baráti ismerősökön keresztül ismerkedtünk meg. De az egyetem alatt nem lehetett összeházasodni, sem ők nem voltak gazdagok, sem mi. Annuska is gimnáziumi tanár. Háromévi házasság után elváltunk.

Rédei Évivel 1984-ben házasodtunk össze. Ez is szerelem volt. 1947-ben született, régi könyves, 18 éves kora óta. 1988–1989-ben már a Pozsonyi úton dolgozott (ahol ma is van a bolt), s árulták többek közt a Láng Kiadó könyveit is. A kiadó tulajdonosa mindig bement a boltba az Évihez, akit akkor még csak látásból ismert, kérdezni, hogy hogyan mennek a könyvei. S egyszer az Évi azt mondta neki, hogy ide hallgasson, vegyen meg engem a könyvesbolttal, és akkor mindjárt egyszerűbb lesz a dolog. Erre az másnap visszajött, azt mondja, maga egy nagyon jó ötletet adott, majd gondolkodom rajta, meg fogom ezt csinálni. S akkor alakult a Téka Vállalat – benne volt az a Láng Kiadó, a Könyvterjesztő mint állami vállalat és az Évi meg két alkalmazott, kisebb pénzzel. 1989 szeptember 1-jén megnyitották, ez volt tulajdonképpen az első olyan magánüzlet, amiben egy állami vállalat is benne volt. A Könyvterjesztő részét közben megvették, és most már Évi a többségi tulajdonos az üzletben.

Évit onnan ismerem, hogy könyvesboltban dolgozott, én pedig abban az időben elég sok olyan könyvet kaptam honoráriumként, amiből kettő volt, s mentem Évihez, hogy cserélje be. Majd amikor az első férjével összekerült és kezdett nőni a hasa, azt mondta – miután már tudta, hogy itt mindenkinek én vagyok a gyerekorvosa –, hogy ugyan legyenek már én náluk is. Megszületett a fia 1976-ban, és a végén addig jártam oda, amíg Évike elvált. A fia végül is a kezem között nőtt föl, közös kezünk között. Nyolc éves volt, amikor összeházasodtunk.

Én a hittől meg vagyok hasonulva. Tudatos materialista, ateista vagyok. Nem tagadom, ez érzelmi alapon indult. 1945. január 8-ára virradóra mindannyiunkat elvittek. Hogy az apámmal pontosan mi történt, soha nem tudtam meg. A *Jahrzeit*et is úgy tartom, hogy nem a halála napján – mert azt nem tudom, mikor van – gyűjtök mécseset. Az ünnepek nekem neuralgikus pont. Nem vagyok hajlandó tartani. Például a Hanukakor vagy a szédereste együtt a család. Nekem 1944 decemberében volt utoljára ilyen. És én úgy gondolom, hogy én 10 évesen nem azt érdemeltem a Mindenhatótól, hogy erre a sorsra jussak. Aztán mikor orvos lettem, a 42 évi szolgálatból 11-12 évet kórházzal töltöttem el. Aki kórházzal foglalkozik, az tudja, hogy mi van az emberen belül. Innen az Isten-hit nagyon távol esik.

Valaki, aki megmenekült a Városház utcai nyilasházból, elmesélte, hogy az apám böjtölt. Nem mintha olyan sokat adtak volna neki enni, de ő azt sem vette magához. Ennyi aztán nekem untilg elég volt ahhoz, hogy a zsidóságnak a szervezett részével, inkluzíve a pesti Izraelita Hitközség múlt és jelenlegi egész vezetésével ne ápoljam a kapcsolatot. 1949 óta, amikor fakultatív lett a hittan, nem jártam templomban. Esetleg demonstratív célból elmennék Jom Kipurra, Kol Nidrére. Én attól, hogy nem tartom be a vallási előírásokat, még pontosan ugyanolyan zsidó vagyok mint az, aki betartja. A zsidó nevelés az, hogy igenis tudd meg, hogy mi történt a nagyszüleiddel, meg mi történt az apáddal.

Egyetlen egy dologhoz ragaszkodom, ahhoz, hogy zsidó temetőben kell engem eltemetni. Azt is megmondom, hogy hova: a nagyapám sírjába Gyöngyösön. Anyámat eltemetni nem volt könnyű. Ugyanis elmentem a Hevrához, és hamvasztásos temetést akartam, mivel az ő kérése volt, ha ötmillió zsidót elégettek, neki nem kell ettől különböző temetés, mire a Hevrában azt mondták: ilyen temetés hétfőn van, mi viszont zsidókat hétfőn nem temetünk. „Mi az, ő ezek szerint nem zsidó?“, és mondtam is remekbe szabott gorombaságot, és rájuk csaptam az ajtót.

A rendszerváltást mi örömmel éltük meg, de a negatívuma, hogy a hagyományos antiszemitizmus Magyarországon igencsak erőre kapott. De – sokunkkal szemben – mi abba a 13 és fél ezerbe

tartozunk, aki a legutóbbi népszámláláson beíratta, hogy zsidó. A baráti körben amúgy „vegyesen vagyunk”. Mondjuk, a többség zsidó. Három-négyhavonta összejövünk, tizenketten.